

אפיוני השאלה בין-ספרייתית במכללות בישראל: השלכות לגבי

האוניברסיטאות

לין פורת, MLS, ראש צוות השאלה בין-ספרייתית, ספרית אוניברסיטת חיפה, חיפה, 31905, porat@univ.haifa.ac.il, 04-8240529
ד"ר סנונית שוהם, ראש המחלקה ללימודי מידע, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 52900, shohas@mail.biu.ac.il, 03-5318351

מילות מפתח: השאלה בין-ספרייתית, ישראל, מכללות, אוניברסיטאות, אוספי ספרייה

תקציר

ההקמה החדשה יחסית של מכללות אקדמיות בישראל לא רק השפיע על החינוך הגבוה בישראל, אלא גם על הספריות אוניברסיטאיות בארץ, במיוחד על מחלקות ההשאלה הבין-ספרייתית (השב"ס). מאמר זה מתאר מחקר אשר מאפיין את אפיוני השב"ס של ספריות המכללות בישראל בכלל, ובפרט של הספריות אשר שולחות את מרבית בקשות ההשאלה שלהן לאוניברסיטאות. המאמר גם מזהה את הדיסציפלינות בתחומיהן נעשות בקשות השב"ס של ספריות המכללות וקובע שיש קשר בין הדיסציפלינות השכיחות באוספים שלהן עצמן. בנוסף מזהה המאמר את הספריות האקדמיות הישראליות אשר קיבלו כמות הזמנות גדלה בין השנים 1997-2001, מעריך את השפעתן על הספריות ומזהה שינויים שהוטמעו במחלקות השב"ס בכדי להתמודד עם הדרישה הגוברת.

Abstract

The recent establishment of academic colleges in Israel has not only affected the make-up of Israeli higher education, it has also affected university libraries, particularly the Interlibrary Loan (ILL) departments. This article describes a study that characterized the ILL borrowing practices of Israeli college libraries in general, and in particular, those of libraries that send the majority of their requests to universities. It also identified the disciplines of college library ILL requests and determined that there is a connection to the disciplines prevalent in their own collections. In addition, it identified the Israeli university libraries that received increased requests between 1997 and 2001, assessed the effects on them and identified changes implemented in interlibrary loan departments in order to deal with the increased demand.

מבוא

ההשאלה הבין-ספרייתית התקבלה זה מכבר כדרך המסורתית לשיתוף פעולה בין ספריות. עד לשנות ה-90 התקיים השירות בישראל כמעט אך ורק בין שבע האוניברסיטאות (וכמה ספריות מחקר רפואיות), מאחד ולא היו מוסדות אחרים בתחום החינוך הגבוה וגם לא ספריות מחקר בעלות אוספים גדולים. כפי שמצהיר פרופ' שמואל סבר (Sever, 1983, עמ' 57) "ספריות מחקר החזיקו את רוב המאגר הלאומי וסיפקו את החלק הארי של שירותי המידע לאוכלוסייה כולה". בשני העשורים האחרונים חוותה ישראל גידול משמעותי במספר המכללות האקדמיות, אשר לרובן ספריות קטנות. כיום, הספריות האוניברסיטאיות מחזיקות בכ-84% מכל מצאי הספריות בארץ, בעוד ספריות המכללות מחזיקות רק כ-16% (נתון נלקח מ ULI בספטמבר 2002).

בשנים האחרונות ספריות מכללה רבות החלו לפנות למחלקות השב"ס בספריות האוניברסיטאיות בכדי למלא את צרכי המידע של לקוחותיהן. התפתחות זו גרמה לעלייה עצומה בהיקף תנועת השב"ס בישראל. נתונים סטטיסטיים מספרית אוניברסיטת חיפה מצביעים על כך שבין שנת 1997 לבין שנת 2002 הדרישה לשירותי השב"ס מכל

האוניברסיטאות גדלה ב-27%, ושהבקשות שהתקבלו מן המכללות עלו במספרן מ-6% בשנת 1997 ל-22% מסך כל הבקשות הנכנסות בשנת 2002. כמו כן, בגלל שמכללות חדשות רבות מלמדות בעיקר את נושאי מדעי החברה והרוח, אוניברסיטאות שלהן אוספים גדולים בתחומים אלו חשו באופן מיוחד בלחץ הדרישה הגוברת לשירות ההשב"ס. מחקר זה מנתח את אפיוני ההשב"ס בקרב ספריות המכללות בישראל בכלל, ובקרב אלו המזמינות פריטים מהספריות האוניברסיטאיות בפרט. המחקר גם מנתח את השפעות הביקוש מספריות המכללות על מחלקות ההשב"ס בספריות האוניברסיטאיות.

החינוך הגבוה בישראל

מאז אמצע שנות ה-20 כאשר הוקמו האוניברסיטאות הראשונות בארץ, ועד לשנות ה-90 המוקדמות, החינוך הגבוה בישראל התרכז באוניברסיטאות. אולם, דרישה הולכת וגוברת לחינוך גבוה בסוף שנות ה-80 גרמה לגל של מכללות חדשות המעניקות הכשרה אקדמית, בנוסף לשדרוג המוסדות הקיימים להכשרת מורים, אשר "בהדרגה הפכו לאקדמיים יותר כמוסדות" (Katz & Coleman, 2001, עמ' 82). אלחנן אדלר (Adler, 1999, עמ' 137) מציין כי:

עד לאחרונה החינוך הגבוה בישראל היה שם נרדף ללימוד באוניברסיטה. אולם, בשנים האחרונות מספר גדול של מכללות, פרטיות וציבוריות, נפתחו (או שודרגו ממוסדות קיימים ללא הסמכה) וכיום יש יותר מארבעים מוסדות אקדמיים לא אוניברסיטאיים מוכרים בישראל. המכללות החדשות הללו בדרך כלל מתמחות בכמה תחומים פופולאריים (במיוחד ... טכנולוגיה, מנהל ומשפט) ... בנוסף למספר גדול של אוניברסיטאות זרות אשר פתחו ענפים בישראל ... אשר לרובן אין ספריות או מרכזי מידע משמעותיים.

אהרון קלרמן (2001) גם ציין כי 50% מכל התלמידים לתואר ראשון בישראל לומדים כעת במכללות. יותר מכך, הממשלה הנוכחית בישראל תומכת בהקמת מכללות המספקות חינוך גבוה יחד עם "תוכניות לעתיד הכוללות הרחבת רשת החינוך הגבוה הלא-אוניברסיטאי בישראל, באמצעות המשך הקמת מכללות נוספות, על מנת לענות לאתגרי המאה הבאה" (Foreign Ministry, 1999, עמ' 6). גם לימור לבנת, שרת החינוך הנוכחית, תמכה במגמה לאקדמיזציה של המכללות באמצעות עידוד הענקת תארים מתקדמים בנוסף לתואר הראשון. חשוב יותר, היא העניקה להם 50% ייצוג במועצה להשכלה גבוהה (ולכן מימון ממשלתי מוגדל), צעד לו התנגדו האוניברסיטאות בתוקף.

ההיסטוריה של ההשב"ס בישראל

ההתפתחות המשמעותית הראשונה בתחום ההשאלה הבין-ספרייתית בארץ חלה בשנת 1970, כאשר דר' ק' ו' המפריס (Humphreys, 1970, עמ' 11) תמך באופן פומבי בהקמת "מערכת להשאלה בין-ספרייתית ... [לספריות האוניברסיטאיות בישראל]" בדו"ח שלו, אשר נערך עבור משרד האוצר. הוא הציע את השימוש בטפסי הזמנה אחידים, השימוש במכשירי טלקס ובשירותי שליחים כאמצעים להעברת ההזמנות והפריטים המבוקשים, והקמת הקטלוג המאוחדת לכתבי-עת בספריות ישראל. ב-1974, בעבודת התזה שלה על ההשב"ס בישראל, יהודית קורן (Koren, 1974, עמ' 7) המליצה על הקמת "רשת ההשב"ס לאומית לספריות אקדמיות ומיוחדות" אותן הגדירה כ"מערכת של ספריות המשאילות פריטים בין לבין עצמן, שאין אחת מהן מהווה ענף של האחרת, אשר לה כללים מוסכמים להתנות אילו חומרים אפשר לבקש מאלו ספריות או מאיזה סוגי ספריות יש להזמין ובאלו מקרים" (Koren, 1974, עמ' 15).

התפתחות משמעותית אחרת באפיוני ההשב"ס הייתה יצירת שני הקטלוגים המאוחדים - קטלוג מאוחד של כתבי-עת בספריות ישראל (פותח בשנות ה-60 וממוחשב בשנת 1981) וקטלוג מאוחד לספרים בספריות ישראל (פותח ומוכן בשנות ה-90), אשר אפשרו לספריות האוניברסיטאיות לשאול ולהשאיל אחת מהשנייה לאחר שאימתו פריטים ביבליוגרפיים ומצאי ספרייתיים. לרוע המזל הקטלוגים המאוחדים לא פותחו לכלול הזמנות ההשב"ס

ואספקתן. הסדר דומה החל בשנת 1977 בין הספרייה הרפואית של אוניברסיטת תל-אביב לבין שמונה הספריות הרפואיות באזור המרכז בישראל, אשר מתפקד עד היום כ"רשת להשב"ס ... לשיתוף משאבים רפואיים" (Peled, 1988, עמ' 156). התפתחות טכנולוגיות חשובה להשב"ס בישראל הייתה השימוש בדואר אלקטרוני בתחילת שנות ה-90 כדרך העיקרית להעברת הזמנות, אשר החליפה את השימוש בטלקס, וב-1995 הכנסת תוכנת **אריאל** לשימוש למטרת אספקת מאמרים, אשר החליפה את מכשיר הפקסימיליה. התפתחות נוספת הייתה השקת תוכנת ניהול ההשב"ס **אלף 300** בשנת 1992 לתחזוק הזמנות נשלחות. למרות שרוב הספריות האוניברסיטאיות בחרו לא להשתמש בתוכנה זו, הייתה התוכנה בשימוש באוניברסיטת חיפה מאז 1997 ובאוניברסיטת בר-אילן מאז 1998. תוכנת **אלף 500** (גרסה חדישה של **אלף 300** בעברית ומבוססת חלונות) הושקה בספריית אוניברסיטת חיפה בפברואר 2004 ומצפים ששאר האוניברסיטאות בארץ יצטרפו בהמשך.

בשנות ה-90 המוקדמות, הועדה המתמדת של הספריות הלאומית והאוניברסיטאיות יזמה הקמת מערך של תת-ועדות מקצועיות על מנת להתמודד עם נושאים כגון השב"ס (Adler, 1999, עמ' 135). תת-הועדה לענייני השב"ס סיפקה פיתוח משמעותי נוסף להשב"ס בישראל בכך שעודדה שיתוף פעולה ושיתוף משאבים בין הספריות האוניברסיטאיות והיותה ערוץ לא רשמי לתקשורת. תת-ועדה זו פועלת כרשת השב"ס דומה לזו בה תמכה במקור Koren (1974) והרחיבה את הגדרת רשת ההשב"ס על מנת לכלול מערכות מוסכמות של כללים בנוגע לשיטות ההזמנה וההספקה, ולתעריפים מוסכמים.

התפתחות עכשווית יותר היא קונסורציום "המרכז לשירותי מידע דיגיטליים (מלמ"ד) אשר הוקם בשנת 1998 ע"י שמונה האוניברסיטאות הישראליות (כולל האוניברסיטה הפתוחה) על מנת לשמש כמסגרת משותפת לרכישת ורישוי מידע דיגיטלי" (Adler, 1999, עמ' 135). הקונסורציום יצר גם את הקטלוג המאוחדת של כתבי-עת אלקטרוניים בספריות ישראל (ULE) אשר לאחרונה הועבר למנשק TDNet של חברת **טלדן**. כיום **מלמ"ד** הוא המקור העיקרי עבור האוניברסיטאות והמכללות בישראל לרכישה כתבי-עת אלקטרוניים ומינויים על מאגרי מידע.

בנוסף להגברת זמינות טכסטים אלקטרוניים רבים ללקוחות שלהן, ספריות האוניברסיטאות בישראל משתמשות במידה רבה בשירותי BLDSC ו-OCLC לשם אספקת ספרים ואספקה אלקטרונית של מאמרים (באמצעות תוכנת **אריאל** ו-secure electronic delivery). מאחר ומצאי הספריות האוניברסיטאיות הישראליות אינו מופיע בקטלוג Worldcat של ארגון OCLC בשל חוסר בתעתיק הטקסטים בעברית ובערבית, ספריות ישראליות בדרך כלל מספקות חומרים בשפה האנגלית רק לספריות בארה"ב ובאירופה. כמו כן מאחר ולאוניברסיטאות בישראל אין הסדר השב"ס עם שכנותיהן למזרח-התיכון, הן לרוב מבקשות חומרים בערבית מספריות באירופה ובארה"ב.

ספריות מכללה

ההבדל העיקרי בין המכללות לאוניברסיטאות הוא שספריות המכללות "מתוכננות לספק ידע על-תיכוני" (Kimmerling, 2002), בעוד מטרת האוניברסיטאות היא הוראה ומחקר, דבר המשתקף באוספי הספריות שלהן. בכדי להוסיף לאוספים שלהן, אשר לא כולם פותחו מראש, המכללות משתמשות בשירות ההשב"ס ובבקשות העברת המסמכים מספריות אוניברסיטאות כאשר עולה הצורך. חלקן מעולם לא התכוונו ליצור אוספים גדולים, ומדיניותן היא "בדיוק בזמן" ולא "למקרה שנצטרך" של בקשה באמצעות השב"ס במקום רכישה. התופעה של "גישה" באמצעות שירות ההשב"ס במקום "בעלות" באמצעות רכישה אינה חדשה בתחום הספרנות והמידע, אך נראה כי היחסים הלא-הדדיים הללו בין ספריות האוניברסיטאות והמכללות, והישענותן של האחרונות על האוניברסיטאות למטרת העברת מסמכים עשויה להיות מצב ייחודי לישראל.

רשתות של ספריות מכללה

מאז הקמתן בסוף שנות ה-80 ותחילת ה-90, ספריות המכללות הפכו מודעות יותר לחשיבות שיתוף הפעולה והמשאבים. אחד מהמטרות המוצהרות של איגוד המכללות האזוריות אשר נוסדה ב-1989 היא "לנסח מדיניות משותפת לפיתוח ספריות המכללות (Regional Colleges in Israel Association, 1996, עמ' 3), דבר המצביע על הכרה בחשיבות שיתוף הפעולה בין ספריות מאותו סוג. רשת שנייה של מכ"ם (המכללות להכשרת מורים) הוקמה ב-1998 ומורכבת מ-34 מוסדות אקדמיים להכשרת מורים בכל הארץ. ב-2001 הוקם קונסורציום הצפון, הכולל 8 ספריות מכללה, שאחת ממטרתו לעודד שירותי השב"ס ללא תשלום בינן לבין עצמן (ובכך להפחית את תלותן באוניברסיטאות). אולם, אין כל קונסורציום לאומי של מכללות שיתאם את פעולות השב"ס בין ספריות מכללה מהסוגים השונים בארץ (אזוריות, מקצועיות, הכשרת מורים, זרות ופרטיות) בדרך דומה לזו של האוניברסיטאות

מיכון בספריות מכללה

למרות שרישות המכללות נמצא עדיין בשלביו המוקדמים, חלה התפתחות ניכרת בתחום המיכון. מרבית הקטלוגים של ספריות מכללה מוכנו (תוך שימוש באותה תוכנה כמו באוניברסיטאות) ולרבות מהן קטלוגים מקוונים ברשת האינטרנט, אשר שולבו לתוך גרסת הרשת של קטלוג המאוחר לכתבי-עת בספריות ישראל (ULS) ולקטלוג המאוחד לספרים בספריות ישראל (ULI). אולם, אין לאף ספרית מכללה תוכנת השב"ס ממוכנת. לאחרונה החל קונסורציום המלמ"ד לקבל ספריות מכללה כחברות 'נספחות', בנוסף לאוניברסיטאות, ובכך לקדם עוד יותר את שיתוף הפעולה בין סוגי הספריות השונים ולשפר את גישת הספריות מכללה לכתבי-עת אלקטרוניים.

מיקור חוץ של השב"ס

מיקור חוץ של שירותי השב"ס אינו נפוץ בישראל או מחוצה לה. הוא הוגדר ע"י דוגן כ"ביצוע כל פעולות האספקה מחוץ לספרייה ... או שימוש בקבלנים חיצוניים לשם ביצוע חלקים מסוימים של פעולות השב"ס כגון אריזה ומשלוח, צילום, טיפול בחשבוניות ... או סבסוד שימוש ישיר על ידי הלקוחות בחברות מסחריות לאספקת מסמכים" (Dugan, 1994, עמ' 12). ויבר מציין שמיקור חוץ של שירותי השב"ס החל כבר בשנות ה-70 כאשר "ספריות החלו ... לערוך הסכמים עם ספקים פרטיים ... להעביר חומרים לספריות חברות בקונסורציום אזורי" (Weaver, 1993, עמ' 26-27). הסדר דומה החל גם בישראל באותה תקופה עם חברת התחבורה הציבורית הלאומית אשר העבירה ספרים וצילומים בין שבע האוניברסיטאות, וממשיך עד היום באמצעות שירות שליחים. מיקור חוץ, כפי שהוא מוגדר ע"י דוגן, אינו מתקיים בישראל. אולם, צורה אחת של מיקור חוץ מתנהלת כעת בישראל לפחות בספרית מכללה אחת. הספרייה, אשר ביטלה את כל המינויים שלה לכתבי-עת, משיגה מאמרים מכתבי-עת מספריות האוניברסיטאות, ובכך מפחיתה את המשימות המייגעות של פיתוח האוסף ואחזקתו.

התופעה הנוכחית בישראל, כ-40 ספריות של מכללות אקדמיות המבקשות פריטים משבע ספריות אוניברסיטאיות יצרה דינאמיקה חדשה של שירותי השב"ס. במקום שהשירות יהיה פעילות הדדית בין ספריות בגודל דומה ושלא למטרת רווח, הוא הפך לפעילות בכיוון אחד בלבד, כשהנטל נופל על האוניברסיטאות אשר מתפקדות כספקי אספקת מסמכים או מקורות חוץ למכללות הרבות אשר שולחות בקשות אך ורק לאוניברסיטאות במקום לספקים מסחריים או אחת לשנייה.

מטרת המחקר

המחקר מתאר את אפיוני ההשב"ס של ספריות המכללות בישראל בכלל, ובפרט של הספריות אשר שולחות את מרבית בקשות ההשאלה שלהן לאוניברסיטאות. המחקר גם מזהה את הדיסציפלינות של ההזמנות היוצאות ומברר האם יש קשר בין הדיסציפלינות השכיחות באוספים שלהן עצמן. בנוסף מזהה המחקר את הספריות האוניברסיטאות אשר קיבלו כמות גדולה יותר של בקשות נכנסות בין השנים 1997-2001, ומעריך את ההשפעות

השונות של עלייה זו, שינויים שכבר יושמו ושינויים רצויים במחלקות ההשב"ס באוניברסיטאות.

מתודולוגיה

כלי המחקר העיקריים היו שני שאלונים אשר חוברו במיוחד למחקר זה: שאלון שנשלח למנהלי ספריות המכללה ושאלון שנשלח למנהלי השב"ס בספריות האוניברסיטאות. השאלון למכללות בוחן את נהלי ההשב"ס הקיימים כרגע במכללות, בעוד השאלון לאוניברסיטאות בוחן את השפעת בקשות ההשב"ס של המכללות על הספריות האקדמיות. השאלון למכללות נשלח בדואר רגיל במהלך אוקטובר 2002 למנהלי הספריות של 39 מכללות שידוע כי יש להן ספריות. השאלון לאוניברסיטאות נשלח ישירות לספרני ההשב"ס של 17 יחידות השב"ס בשבע האוניברסיטאות. תזכורות נשלחו בדואר אלקטרוני או באמצעות שיחות טלפוניות בסוף 2002. חמישים ואחת ספריות הגיבו לשני השאלונים: כל 17 מחלקות ההשב"ס האוניברסיטאיות ו-35 מתוך 38 ספריות המכללות – 95% אחוזי תגובה. התוצאות נותחו ובוצעו מבחני רגרסיה לוגיסטית ומבחני ספירמן על השאלות הרלוונטיות.

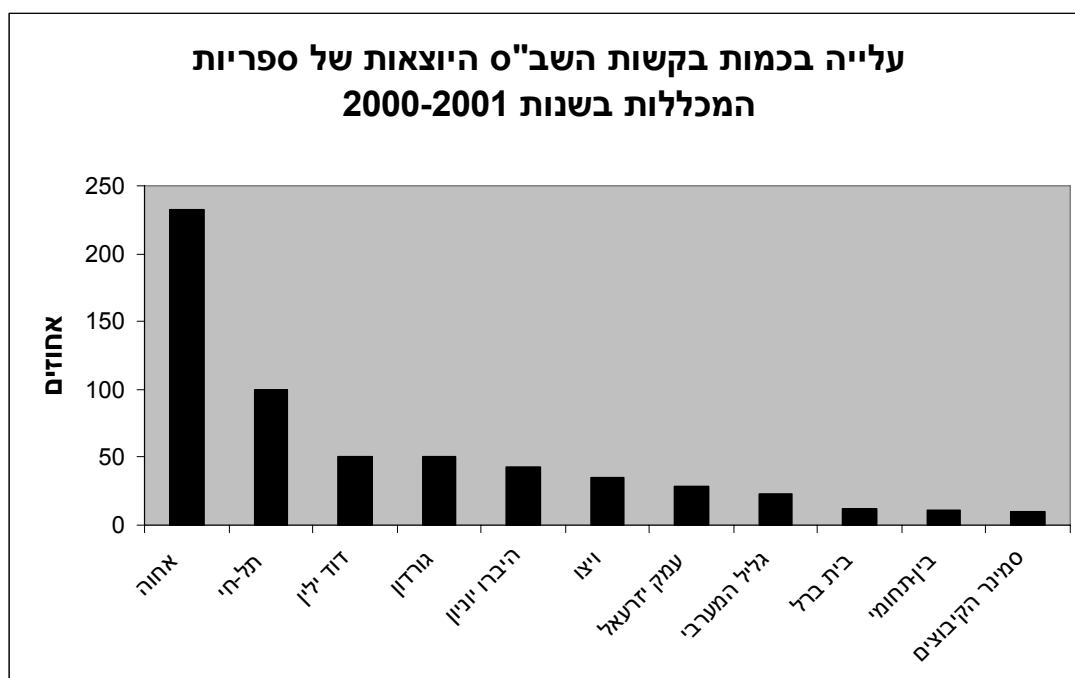
תוצאות

מאפיינים כללים של ספריות מכללה

אוספי הספריות המכללות בישראל הם קטנים – כ 50% מתוכם מכילים 30,000-80,000 ספרים. בנוסף, ביותר ממחציתן פחות מ-500 כתבי-עת. ב-63% מהמכללות למדו פחות מ-2,000 תלמידים בשנת 2001 (בעיקר לתואר ראשון). בחלק מהאוניברסיטאות בארץ היו רשומים כ-25,000 תלמידים (לכל התארים) באותה שנה. שישים וארבע אחוז מהמכללות (והספריות שלהן) נוסדו מאז שנת 1980: 37% נוסדו בשנות ה-90 ו-27% נוספים בשנות ה-80. למרביתן (75%) אין מדיניות פיתוח אוסף כתובה. שני שלישים מהספריות חברות במלמ"ד. שבעים ושלושה אחוז מספריות המכללות דיווחו על עלייה במספר בקשות ההשב"ס היוצאות בין השנים 2000-2001. ספרייה אחת חוותה עלייה שנתית של 233%

(ראו איור 1), ייתכן שהדבר נובע מהחידוש שבשירות. העלייה בבקשות ההשב"ס היוצאות של 11 ספריות מכללה מתוארת בתרשים מס' 1.

תרשים מס' 1: עלייה בכמות בקשות ההשב"ס היוצאות של ספריות המכללות בשנות 2000-2001

העלייה השנתית הממוצעת לבקשות השב"ס יוצאות בשנים 2000-2001 הייתה 47%. בהשוואה לאוניברסיטאות, לספריות המכללות מספר קטן של בקשות השב"ס יוצאות. רק ל-37% היו יותר מאשר 100 בקשות בשנת 2001. ל-88% מספריות המכללות יש שירות השב"ס רשמי, רובם הוקמו מאז 1990 - 70% החלו את השירות בשנות ה-90 ו-20% אחרי שנת 2000. רק 26% מהן שומרות נתונים סטטיסטיים על פעולות ההשב"ס שביצעו, ולאטו מספר מדיניות פעולה כתובה. כמעט מחציתן מאפשרות שימוש בשירות לחברי סגל בלבד, ו-56% ספריות המכללות אינן דורשות תשלום מחברי הסגל. השימוש בהשב"ס אינו נעשה לרוב בכדי להחליף את הרכישה, רק 3% מהספריות בכוונה מזמינות באמצעות השירות במקום לרכוש ספרים או מינויים על כתבי-עת. בקשות השב"ס יוצאות הן ברובן בשפה העברית (סטטיסטיקה מספרית אוניברסיטת חיפה מראה ש-75% מהפריטים שסופקו למכללות בשנת 2001 היו בשפה העברית). יש דרישה רבה לעבודות תזה ודוקטורט מישראל (סטטיסטיקה מספרית אוניברסיטת חיפה מראה ש-15% מכל הפריטים שסופקו למכללות בשנת 2001 היו עבודות תזה ודוקטורט אשר נכתבו באוניברסיטת חיפה). מבחנים סטטיסטיים הוכיחו כי יש קשר בין גודל אוספי הספריות מכללה לבין מספר בקשות השב"ס שהן שולחות; ככל שהספרייה גדולה יותר כך עולה מספר הבקשות היוצאות.

ספריות המכללות תלויות באוניברסיטאות לאספקת בקשות השב"ס שלהן. תשעים ואחד אחוז מהמכללות שלחו חלק מבקשת ההשב"ס שלהן לאוניברסיטאות בשנת 2001; בעוד 56% בלבד שלחו בקשת למכללות אחרות. עשרים ושתיים מתוך 35 המכללות העירו שבשנת 2001 שלחו יותר מ-50% מסה"כ הבקשות היוצאות שלהן לספריות אוניברסיטאיות. ארבע-עשרה מתוך ה-22 שלחו יותר מ-81% מכל ההזמנות שלהן לספריות אוניברסיטאות, ו-8 מתוך 22 שלחו 51-80% מהן (ראו תרשים מס' 2).

תרשים מס' 2: בקשות השב"ס אשר שלחו ספריות המכללות לאוניברסיטאות בשנת 2001

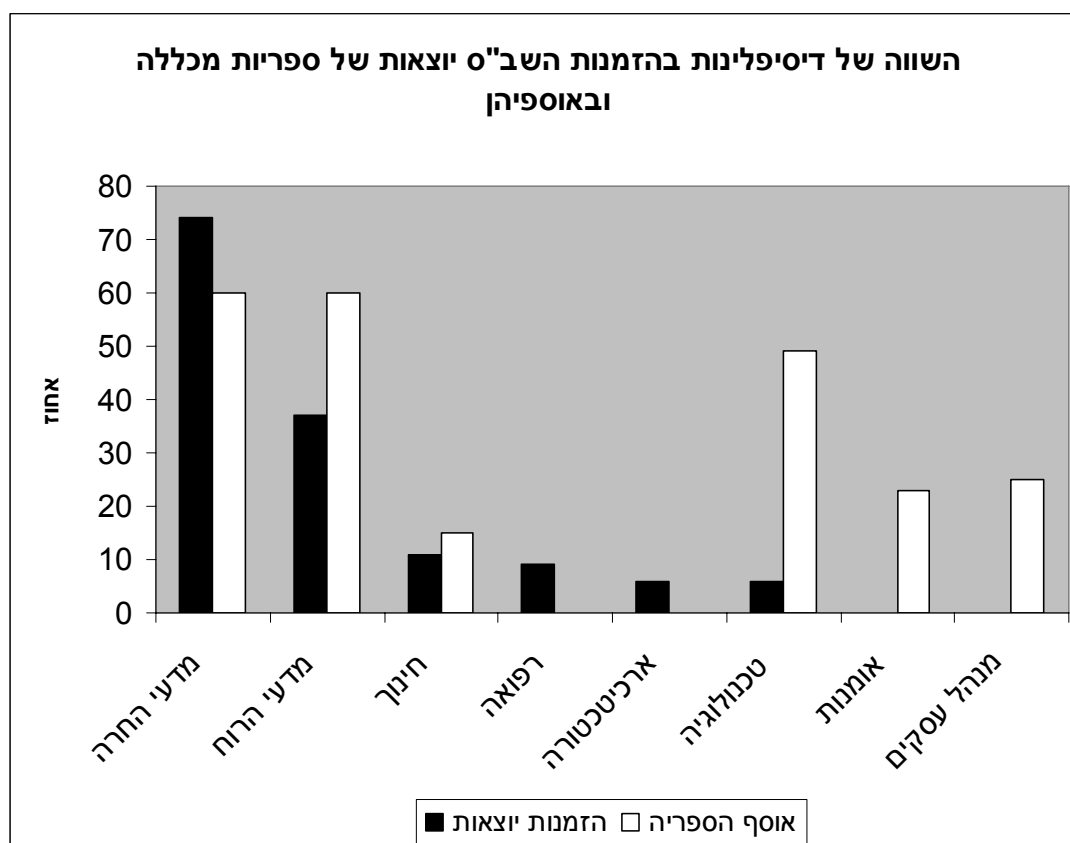
מאפייני הספריות המכללות אשר מזמינות בעיקר מאוניברסיטאות
 ארבע-עשרה ספריות המכללות אשר שלחו יותר מ-80% מבקשות ההשב"ס שלהן לאוניברסיטאות בשנת 2001 יכולות להתאפיין כך: סגל גדול למדי – ל-87% יש יותר מאשר

50 חברי סגל אקדמי. יש להן מספר תלמידים קטן – ל-63% פחות מ-2,000 תלמידים לתואר ראשון בשנת 2001. יותר משליש מהמכללות נוסדות בשנות ה-90 או מאוחר יותר. יש להן אוספי ספרייה קטנים – ל-50% מהן אוספים הכוללים פחות מ-30,000 ספרים, ול-54% פחות מ-500 כותרי כתבי-עת; ליותר משני-שליש (69%) מהן אין מדיניות פיתוח אוסף כתובה. שישים וארבע אחוז הן חברות נספחות במלמ"ד, שתיים מהן חברות בקונסורציום הצפון, ושתיים רשת המכללות להכשרת מורים (מכ"מ). הן חוו עלייה שנתית משמעותית במספר בקשות ההשב"ס עם עלייה שנתית ממוצעת של 11%. 80% (מבין הספריות אשר שומרות תיעוד סטטיסטי של השירות) חוו עלייה באחוזי הבקשות היוצאות בשנים 2000-2001.

הדיסציפלינות השכיחות בבקשות ההשב"ס של המכללות

הדיסציפלינות השכיחות בבקשות ההשב"ס של המכללות בישראל הן מדעי החברה (74% מהמכללות מזמינות בתום זה מספריות האוניברסיטאות) ומדעי הרוח (37% מהמכללות מזמינות בתחום זה). הדיסציפלינות השכיחות באוספי הספריות המכללות הן מדעי החברה, מדעי הרוח, טכנולוגיים ומנהל עסקים. תרשים מס' 3 מראה שמכללות בהן אוספים בעיקר בתחומי מדעי החברה והרוח שולחות גם בקשות השב"ס בתחומים אלו. הוא גם מראה שספריות מכללות בעלות אוספים טובים בנושאי טכנולוגיה, אמנות ומנהל עסקים אינן שולחות בקשות השב"ס לאוניברסיטאות.

תרשים מס' 3: השוואה של הדיסציפלינות בהזמנות השב"ס יוצאות של ספריות מכללה ובאוספי הן

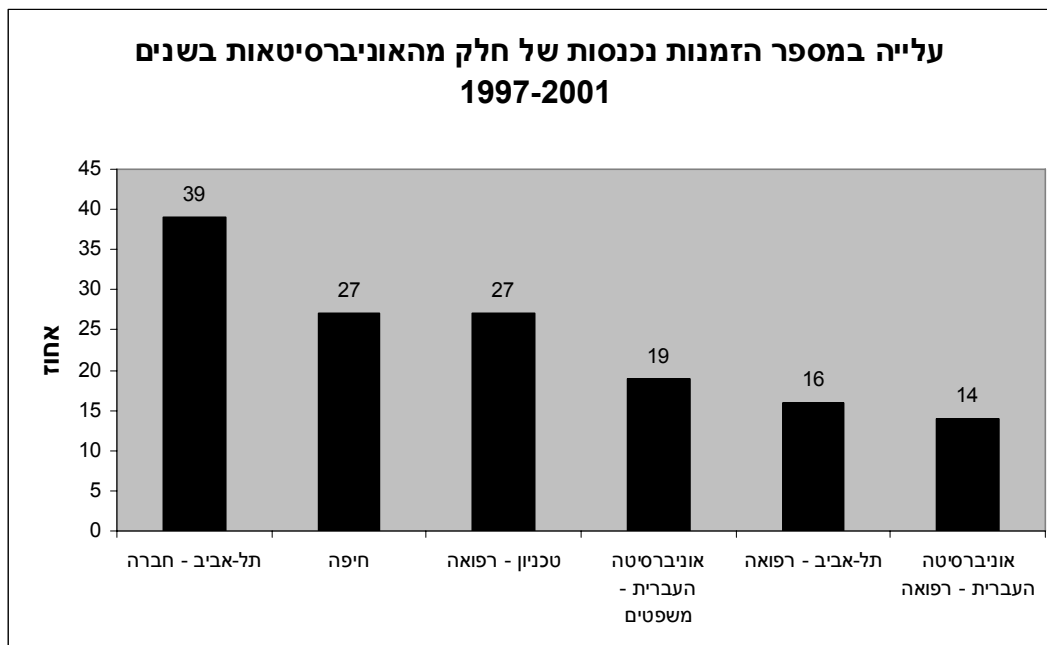

מבחנים סטטיסטיים מראים ש-95% מספריות מדעי החברה הוציאו גם בקשות השב"ס בנושאים אלו ($p=0.046$) ו-75% מספריות מדעי הרוח הוציאו גם הן בקשות השב"ס בתחומים אלה ($p=0.007$). מכללות שולחות יותר בקשות השב"ס לספריות בעלות אוספים בתחומים אלו מאשר לספריות המתמחות בתחומים אחרים.

התחום השולט באוסף הספרייה אינו הגורם היחיד בהחלטת ספריית מכללה להזמין מאוניברסיטה מסוימת. מן המחקר עלה שגורמים כגון גודל האוסף, מהירות האספקה, מחיר, איכות השירות והליברליות של מדיניות השאלת הספרים למכללות גם הם מכריעים. שבע מתוך 17 הספריות האוניברסיטאיות אינן משאילות ספרים למכללות. כתוצאה מכך יש להן פחות דרישה מספריות מכללה.

ספריות אוניברסיטאיות שלהן עלייה במספר בקשות ההשב"ס בשנים 1997-2001. הנתונים בתרשים מס' 4 מראים את 6 הספריות האוניברסיטאיות (מתוך 17) להן העלייה הגדולה ביותר (באחוזים) במספר ההזמנות המבוקשות בשנים 1997-2001.

תרשים מס' 4: עלייה במספר ההזמנות הנכנסות של האוניברסיטאות בשנים 1997-2001

שתי הספריות אשר חוו את העלייה הגדולה ביותר מתמחות במדעי החברה והרוח (התחומים הנדרשים ביותר ע"י המכללות). שאר 4 הספריות מתמחות במשפטים וברפואה, דבר המרמז שהן מקבלות מספר גדול יותר של ההזמנות היוצאות שלהן ממקורות שונים מאשר המכללות. למרות שספרייה אחת למדעי החברה והרוח חוותה ירידה של 22% במספר בקשות ההשב"ס הכולל שסיפקה בשנים 1997-2001, היא חוותה עלייה של 33% במספר הבקשות מאת המכללות בשנים אלו. ספרייה אחת למדעי החברה לא חוותה כלל עלייה בתקופת חמש השנים הללו, אך חוותה עלייה של 50% במספר בקשות ההשב"ס מהמכללות בשנים 2000-2001.

כל ספריות מדעי החברה והרוח אשר סיפקו מספר גדול יותר של בקשות לכל המוסדות חוץ גם עלייה משמעותית באחוז ההזמנות אשר סיפקו למכללות בחמש השנים שנחקרו (ראו טבלה מס' 1).

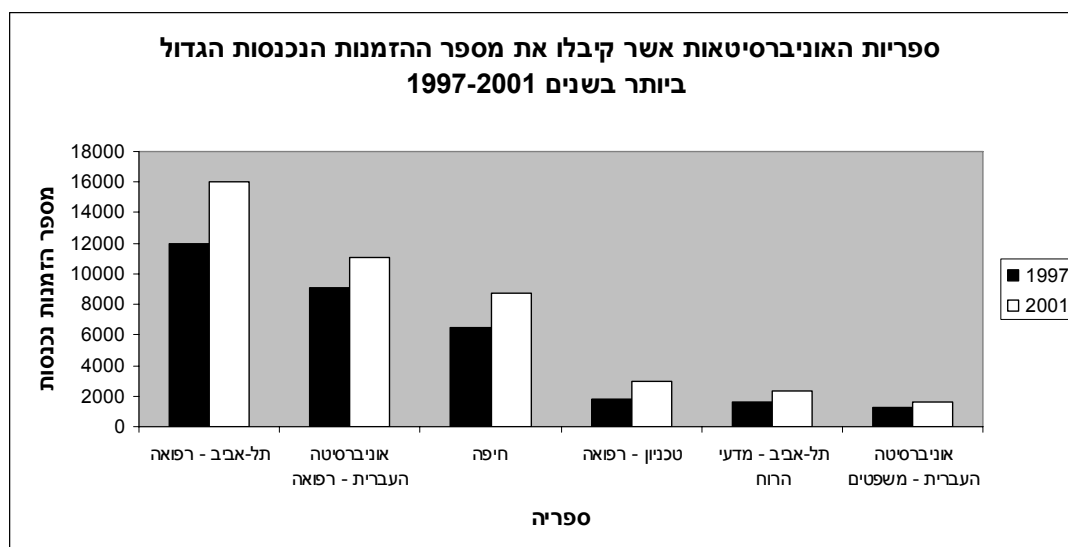
טבלה מס' 1: הזמנות נכנסות מהמכללות כאחוז מסה"כ ההזמנות הנכנסות

ספרייה אוניברסיטאית	1997	1998	1999	2000	2001	עלייה כוללת באחוזים בשנים 2000-2001
בר-אילן	-	-	-	30%	40%	33%
חיפה	6%	8%	9%	12%	20%	63%
תל-אביב - מדעי החברה	-	-	-	10%	15%	50%
האוניברסיטה העברית - משפטים	-	-	-	10%	14%	140%
תל אביב - מדעי הרוח	-	-	7%	8%	10%	25%
תל אביב - רפואה	-	-	-	2%	5%	150%
האוניברסיטה העברית - חקלאות	-	-	-	-	1	-
מכון ויצמן למדע	-	-	-	-	1	-

הערה: סודרו לפי האחוזים לשנת 2001.

אולם יש הבדלים ניכרים במספר הכולל של ההזמנות שסיפקה כל אוניברסיטה. מספר הבקשות הנכנסות אשר סופקו ע"י ספריות מדעי החיים והרפואה באוניברסיטת תל-אביב (TULS), הספרייה הלאומית לרפואה (JMLB) וספריית אוניברסיטת חיפה (HAI) גדול הרבה יותר מאשר אלו אשר סופקו ע"י ספריות אחרות שחוו עלייה משמעותית בדרישה (ראו תרשים מס' 5).

תרשים מס' 5: הספריות האוניברסיטאיות אשר קיבלו את מספר ההזמנות הנכנסות הגדול ביותר בשנים 1997-2001

העלייה הכוללת במספר ההזמנות הנכנסות שסופקו על ידי כל הספריות האוניברסיטאיות בשנים 1997-2001 התה 26%, עלייה מ-45,001 בקשות בשנת 1997 ל-65,193 בקשות בשנת 2001. אולם, העלייה אינה יכולה להיות מיוחסת אך ורק לבקשות מהמכללות. חלקה

נובעת משגשוג פרסום המאמרים וזמינות המפתחות המקוונים, בנוסף לביטול מינויים על כתבי-עת ברוב הספריות. יותר מכך, פיתוח דיסציפלינות חדשות יצר מחלקות לימוד חדשות במוסדות רבים. אולם, ייתכן כי העלייה מותנה במקצת בשל הגישה הנרחבת לכתבי-עת אלקטרוניים, אשר עשויה להפחית בצורה משמעותית את הצורך בהשב"ס. שישים וששה אחוז מהמכללות הן חברות נספחות של **מלמ"ד** ולכן יש להן גישה למספר גדול של מאמרים בטקסט מלא אשר אחרת היו צריכות להזמין באמצעות שירות השב"ס מן האוניברסיטאות.

השפעת הדרישה הגדלה להשב"ס

השפעת הדרישה הגדלה להשב"ס על מחלקות השב"ס בספריות האוניברסיטאיות היא: כמעט שלושה רבעים מספריות האוניברסיטאיות (73%) דיווחו על שינויים אשר התבצעו. בין 27% הספריות שלא הושפעו נמצאות שתי ספריות מדעים אשר אינן נדרשות ע"י המכללות. מתוך 73% אשר דיווחו על ביצוע שינויים, מחציתן דיווחו על עלייה בלחץ, 44% על עיכובים באספקת ההזמנות. חמישית דיווחו על כך שהיו להן הוצאות נוספות (צוות ו/או ציוד) ו-13% על שגיאות רבות יותר בגלל עומס העבודה המתגבר. מבחנים סטטיסטיים מראים שיש מובהקות סטטיסטית בין עלייה במספר הבקשות המתקבלות לבין עלייה בלחץ שחשים ספרני השב"ס ($p=0.0848$). מבחנים סטטיסטיים מראים גם שיש קשר חיובי בין גודל אוסף הספרים בספריית האוניברסיטה לבין מספר הבקשות המתקבלות מהמכללות ($p=0.0165$). מטבלה מס' 2 ניתן לראות את שספריות בעלות אוספים גדולים יותר אכן קיבלו אחוז גבוה יותר של בקשות מהמכללות.

טבלה מס' 2: גודל אוסף הספרים של הספרייה ואחוז הבקשות מהמכללות מתוך סך כלל הבקשות

מסה"כ ההזמנות	בקשות מהמכללות באחוזים	מספר הספרים באוסף	ספרייה אוניברסיטאית
1	עד 100,000	בן-גוריון - רפואה	
1	עד 100,000	האוניברסיטה העברית - חקלאות	
14	עד 100,000	האוניברסיטה העברית - משפטים	
-	עד 100,000	האוניברסיטה העברית - רפואה	
-	עד 100,000	הטכניון - רפואה	
-	עד 100,000	תל אביב - משפטים	
5	עד 100,000	תל אביב - רפואה	
-	עד 100,000	תל אביב - מדעים מדויקים	
1	עד 100,000	מכון ויצמן למדע	
40	100,001-500,000	בר-אילן	
-	100,001-500,000	בן גוריון	
-	100,001-500,000	האוניברסיטה העברית - מדעי החברה	
-	100,001-500,000	טכניון	
10	100,001-500,000	תל אביב - מדעי הרוח	
15	100,001-500,000	תל אביב - מדעי החברה	
20	500,001-1,000,000	חיפה	
-	500,001-1,000,000	הספרייה הלאומית	

הערה: הנתונים לקוחים מתוך קטלוג המאוחד לספרים בספריות ישראל (ULI) בספטמבר 2001.

שינויים ארגוניים או שינויי מדיניות שיושמו ע"י האוניברסיטאות

שמונים ושמונה אחוז מהספריות האוניברסיטאיות יישמו כמה שינויים ארגוניים או שינויי מדיניות מאז 1997. שבעים ושישה אחוז מהספריות רכשו תוכנה וציוד, כולל מחשבים, סורקים, מדפיסות ותוכנות כגון **אריאל**. שני שלישי העלו את מחירי השירות וכמעט מחצית שינו את נהלי העבודה בדרך כלשהי. שליש דיווחו שהוסיפו צוות מקצועי ושליש הוסיפו צוות בלתי-מקצועי. חמישית דיווחו שספרן ההשב"ס קודם בתפקידו כתוצאה מהעלייה בדרישה לשירות. שנים-עשר אחוז דיווחו על כך שמעמד/יוקרת מחלקת ההשב"ס בארגון האב השתפרה כתוצאה מהעלייה בדרישה לשירות. בנוסף, הצורך ביעילות הוביל לשדרוג רמת המקצועיות והמומחיות מצד ספרני ההשב"ס. שתי ספריות דיווחו שלא נעשו בהן כל שינויים; הן גם דיווחו על חוסר שינוי בדרישה לשירות.

דיון

ספריות מכללה אשר להן אוספים בעיקר בתחומי מדעי החברה שולחות יותר בקשות השב"ס במדעי החברה מאשר ספריות שהאוספים שלהן אינן מתמקדים בעיקר בנושאים אלה. דבר זה נובע מכך שהתחום הנושאי הגדול באוסף שלהן הוא התחום הנדרש ביותר על ידי חבר הסגל שלהן. למרות שהאוספים שלהן חזקים יותר בתחומים אלה מאשר באחרים, הם אינם עונים על צרכי חברי הסגל. העובדה שמכללות עם אוספים גדולים יותר שולחות יותר בקשות השב"ס מאשר מכללות עם ספריות קטנות יכולה להיות מוסברת בעובדה שספריות גדולות יותר, אשר מציעות שירותים רבים יותר, עשויות גם לפרסם יותר את שירותי ההשב"ס ונטות יותר להשקיע משאבים במחלקת ההשב"ס.

העלייה הכללית במספר בקשות ההשב"ס הנשלחות מן המכללות עשויה להיות מוסברת בעובדה שמרבית האוספים שלהן הם קטנים בהרבה מאלו של האוניברסיטאות, ושמכללות רבות פתחו לאחרונה קורסים חדשים ויצרו צרכי מידע חדשים. כמו כן למרות שספריות מכללות רבות (56%) מעדיפות להזמין מספריות מכללה אחרות (אשר אינן גובות תשלום בעבור השירות) ולא מן האוניברסיטאות, מרבית הספריות (91%) מזמינות בעיקר מהאוניברסיטאות. מגבלות תקציביות ברוב הספריות מונעות רכישת כל הפריטים הרצויים, ושירות ההשב"ס הוא תוספת לרכישה. אפילו התועלת שבחברות **במלמ"ד** (אשר מאפשרת גישה לאלפי כתבי-עת אלקטרוניים) לא הפחיתה במידה משמעותית את הצורך בהשב"ס עבור ספריות רבות.

העובדה שהספריות האוניברסיטאיות עם העלייה הגדולה ביותר במספר הבקשות הנכנסות חשו בלחץ יותר מאשר הספריות שלא חוו עלייה כזו יכולה להיות מוסברת בעלייה הפתאומית יחסית לעומס העבודה בלי הוספת צוות מקצועי מקבילה. קשר סטטיסטי נמצא בין ספריות עם אוספי ספרים גדולים לבין אחוז גבוה יותר של בקשות נכנסות ממכללות, דבר המצביע על כך שמכללות מבקשות יותר ספרים מאשר צילומים.

ספריות המכללות בישראל אינן משתמשות בספריות האוניברסיטאיות כ"מקורות חוץ" והן מפתחות באופן פעיל את האוספים שלהן. רק ספרייה אחת ביטלה את המינויים של כתבי-עת לטובת השגת מאמרים באמצעות שירות השב"ס בלבד. יותר מכך, ייתכן שמספר המכללות המספקות פריטים לאוניברסיטאות עולה גם הוא. סטטיסטיקה מספריית אוניברסיטת חיפה מראה שהייתה עלייה של 5% בבקשות ההשב"ס אשר סופקו ממכללות מאז שנת 2000.

מסקנות

ספריות מכללה אכן שולחות מספר גדול והולך של הזמנות השב"ס לאוניברסיטאות. המכללות בעלות האוספים בעיקר בתחומי מדעי החברה והרוח שולחות יותר בקשות השב"ס בתחומים אלה מאשר ספריות בעלות אוספים בתחומים אחרים. מכללות בעלות אוספים גדולים יותר שולחות יותר בקשות מאשר מכללות בעלות אוספים קטנים יותר. אולם

הספריות בעלות האוספים הקטנים יותר שולחות יותר בקשות השב"ס לאוניברסיטאות מאשר ספריות מכללה עם אוספים גדולים יותר.

רוב הספריות האוניברסיטאיות חוו עלייה במספר הבקשות המתקבלות מאז שנת 1997. מבחינה סטטיסטית אלו בעלות אוספי הספרים הגדולים יותר מקבלות יותר בקשות השב"ס מהמכללות מאשר ספריות בעלות אוספי ספרים קטנים יותר. ספריות אוניברסיטאיות אשר מתמחות במדעי החברה והרוח ואשר מוכנות לספק ספרים יכולות לצפות לקבל יותר בקשת השב"ס בעתיד ממכללות מאשר ספריות אשר אינן מתמחות בתחומים אלה.

ספריות אוניברסיטאיות אשר חוו עלייה גדולה יותר במספר בקשות השב"ס המתקבלות דיווחו גם על עלייה בלחץ. שינויים ארגוניים התבצעו ברוב הספריות האוניברסיטאיות ומרבית הספריות שואפות לתיאום לאומי של מדיניות ונהלי השב"ס, כמו גם לשימוש בתוכנת השב"ס מתוככמת.

בכדי שנורמות השירות יישארו גבוהות והתשלום נמוך בכל סוגי הספריות, הכרחי הדבר שמחלקות השב"ס יקבלו מספיק כוח אדם מקצועי, ציוד ותוכנות עדכניות, מרחב פיסי מספק, ותקציבים מתאימים.

- Adler, E. (1994), "University library cooperation in Israel: the MALMAD Consortium", *Information Technology and Libraries*, Vol. 18, pp. 135-8.
- Dugan, C. A. (1994), "Plastics, fiber optics, and the future of interlibrary loan", *Technicalities*, Vol. 14 No. 8, pp. 11-2.
- Humphreys, K.W. (1970), *Co-operation between academic libraries in Israel: A report prepared for the Ministry of Finance*, Ministry of Finance, Jerusalem.
- Katz, E., & Coleman, M. (2001), "The growing importance of research at academic colleges of education in Israel", *Education and Training*, Vol. 43 No. 2, pp. 82-93.
- קלרמן, א. (מאי 2002), "אוניברסיטאות בעידן של שינוי ומשבר" בתוך ארגוני עבודה בעידן של משבר ואי-יציבות. סימפוזיון של המרכז לחקר ארגונים וניהול המשאב האנושי, אוניברסיטת חיפה.
- Kimmerling, B. (2002, January 8), "An end to the universities", *Haaretz*.
- Koren, J. (1974), *Inter-library lending among academic and special libraries in Israel*, MA Thesis, Hebrew University of Jerusalem, Israel.
- Peled, I., Tel-Raz, M., & Lubin, M. (1988), "ILL network in Israel", *Interlending and Document Supply*, Vol. 16 No. 4, pp. 156-7.
- Ministry of Foreign Affairs. (1999), "Spotlight on Israel - Higher Education", Available from: <http://www.mfa.gov.il/mfa/go.asp?MFAH0gmz0> [2 November 2001].
- Regional Colleges in Israel Association. (1999). "Objectives of the Association", Available from: <http://www.folklore.org.il/colleges/eassoc.htm>. [21 October 2001].
- Sever, S. (1983), "Cooperation in Israel's libraries", *ISLIC Bulletin*, Vol. 13 No. 1-2, pp. 57-69.
- Weaver, B. F. (1993), "Outsourcing - a dirty word or a lifeline?" *Bottom Line*, Vol. 7 No. 1, pp. 26-9.

* מאמר זה כבר פורסם בכתב עת 32.4 2004 Interlending and Document Supply
* תודותיי לזוהר ירסלב שתרגמה את מאמר זה מאנגלית